

A
NEMZETNEVELŐ PÁZMÁNY

IRTA

SCHÜTZ ANTAL

R. TAG

*Felolvasta a Szent István Akadémiának 1937 december 12-ikén
Pázmány Péter halála 300. évfordulója emlékezetére tartott
XXI. ünnepi-ülésén.*

BUDAPEST

STEPHANEUM NYOMDA R. T.

1938

A
NEMZETNEVELŐ PÁZMÁNY

IRTA

SCHÜTZ ANTAL

R. TAG

*Felolvasta a Szent István Akadémiának 1937 december 12-ikén
Pázmány Péter halála 300. évfordulója emlékezetére tartott
XXI. ünnepi-ülésén.*

BUDAPEST

STEPHANEUM NYOMDA R. T.

1938

A nevelés a közkeletű fölfogás szerint *az egyesnek szól*, akkor is, ha «nevelő» intézményben sok növendéket fog egybe. Ebben a fölfogásban a nemzetnevelés csak az egyeseken keresztül valósul; a nemzet nevelődik, ha egyes fiai a megfelelő (ú. n. politikai) nevelésben részesülnek.

De lehet-e szó a nemzetnek mint nemzetnek neveléséről, azaz céltudatos tervszerű tevékenységről, mely közvetlenül a nemzeti közösséget akarja a gondolkodásnak, érzésnek, erő kifejtésnek magasabb szintjére emelni? Valamilyen tágabb értelemben a nemzeti közösséget a történelem bőséges tanúsága szerint nevelik a földrajzi és etnológiai helyzete, biológiai adottságai és ezekből fakadó földadatai; nevelik a történelmi sorsa, konstellációi, kultúrkinccsei; és nevelik természetesen a vezérei, nemcsak uralkodói és kormányzói, hanem mindazok, kiknek személye vagy szava kiemelkedik az átlagból. Látnivaló azonban, hogy ezek a tényezők mind nem céltudatos tevékenységgel nevelnek, hanem sajátos szociológiai törvényszerűséggel hatnak, a természeti tényezők módjára; sokszor növelnek, nem ritkán sorvasztanak. Itt az a kérdés, lehet-e határozott célkitűzéssel és célirányos tevékenységgel megnevelni egy nemzetet olyanformán, mint az egyént: irtani hibáit, pótolni hiányait, növelni és megszervezni tehetségeit, úgyhogy méltó történelmi hivatást vívjon ki a nemzetek gyülekezetében, s földrajzi, történelmi, korhelyzeti adottságai közepett becsülettel meg tudjon felelni ennek a hivatásának?

Sorskérdés ez kicsiny vagy meggyöngült nemzetek számára; nekünk magyaroknak sokkal inkább, mint legtöbb szomszédunknak. Nemzeti létünket történelmünk egész folyamán veszélyeztette egyfelől testvértelenségünk a Respublica Europaea-ban, másfelől határhelyzetünk Kelet és Nyugat között; az utolsó négy században hozzájárult a törökvesz okozta mérhetetlen vérveszteség — a történelem tanúsága szerint olyan csapás, melyet eddig egy nép sem tudott egészen kiheverni; ami pedig némileg pótolhatta volna, az egészséges asszimiláció Nagymagyarország szétdarabolásával végzetesen megakadt. S ez a hármas történelmi tragikum és vele a nemzet vérkeringésének százados akadozása azt eredményezte, hogy az új történelmi helyzetek-

nek és föladataknak általában csak avult, vagy erőltetett ütemben érlelt, nem eléggé törőlfakadt, s ezért nem teherálló szociális föl-készültséget tudott nekivetni.

Amely nemzet fölött így meggyűlt a végzet, annak megváltás a Szentlélek szava : «*Deus fecit sanabiles nationes orbis terrarum*» (Sap. 1, 14). Az élő Istennek, az élet-teremtő és megváltó Szeretetnek ez a nemzet-gyógyító hatalma természetesen sorompóba tudja szólítani mindazokat a tényezőket és erőket, melyeket a történelem-kormányzó Gondviselés a nemzetek megsegítésére rendelt. De semmi-esetre sem hagyja figyelmen kívül azt aényt, hogy egy nemzet szellem-erkölcsi valóság is, képzékeny, haladásra és tökéletesedésre termett személyek közössége, melynek élete alakításában és következőkép sorsa alakulásában jelentős szerep van szánva az eszmélésnek, eszmény-tiszteletnek, a maga-megemberelésnek, tehát a nagy arányban erre irányuló tervszerű és tudatos segítő tevékenységnek, a nemzetnevelésnek is.

S csakugyan minden valamirevaló nemzetet megajándékozott a történelme *néhány jelessel*, kiknek egész életétosza történelmi arányokban és eredménnyel szolgálta azt, ami minden nemzeti erőnek titka és minden nemzeti nagylétnek záloga : az egészséges nemzeti öntudatot, egységes közszellemet és áldozatos nemzeti tetterőt ; akik világosan meglátták, hogy a Ma követelményének és a Holnap reményének nemzetük csak úgy felel meg, ha megfelelő szellem-erkölcsi megújódással szemébe néz a Ma föladatainak ; férfiak, akik nemcsak egy-egy konkrét helyzetben tudták megszervezni a szellem-erkölcsi nemzetfölkelést, hanem hatalmas egyéniségükkel és maradandó alkotásokkal úgy belenőttek és beleszövödtek a nemzet életébe és élet-tartalmába, hogy nevük minden szólítására a nemzeti lét minden tájáról ezer hang feleli : «*presente !*»

Istennek külön kegye, hogy a mi tépett nemzetünk épen az utolsó három században, a történelmi Mánkat megszüülő korban, mikor a másfél századra kinyujtott Mohács véres betűkkel marta bele a magyar sorskönyvbe a «*vértanu nemzet*» nevét, négy nagy nemzet-nevelőt adott, kiket a legszorosabb értelemben megillet ez a név : *Pázmányt*, közvetlen neveltjét a *költő Zrínyi Miklóst*, *Széchenyit* és *Prohászkaát*. Első tekintetre négy külön világ ; annyira más az egyéniségük, történelmi helyzeti energiájuk, sorsuk. S mégis valami mélyebb, szinte misztikai rokonság szálai kötik össze. *Egy* szent gyökérnek, a Szent István-i tőnek fölséges négyes hajtása ez ; s hogy mind annyira más, Istennek külön ajándéka. A nagy történelmi magyar főiskola ennek a négyes kollégiumnak egyik tagját sem nélkülözheti.

De bármennyire hivatató föladat volna épen ma nagy színopsziban e tétova nemzedék elé idézni ennek a négy csillagzatnak minden nevelő bölcsességét és erejét, a mai alkalom a sor-nyitó *Pázmányra* korlátoz. Hiszen a nagyokat kormányzó titokzatos törvény erejében ezen az évfordulón ő az, aki fölriad százados álmából, kikél sírjából, fejére teszi koronáját, vállára keríti királyi palástját és belép a jelenbe, s a sejtésnek és emlékezésnek áldott hajnalán megkeresi ennek a kor-nak gyermekeit. Megborzonganak belé; de lehetetlen nem eszmélniök, lelkiismeretvizsgálatot nem tartaniok; lehetetlen a magyar szellem e királyának újra föl nem esküdniök, és tisztult, mélyült elhatározással újból kíséretébe nem szegődniök.

Most el kell hallgatni lelkünkben minden pártos kicsinyességnek, el a mindent jobban tudni akaró fontoskodásnak és bírálgatásnak. Ma Pázmányé a szó; *ma az ő katedrája előtt ülünk*; ma az ő tanítványai vagyunk, nem kisebb odaadással, de nagyobb elfogódottsággal és föltekintéssel, mint a gráci filozófia- és teológia-professzornak voltak ifjú jezsuita leviták. Legalább ma meg kell látnunk tágranyílt, lényeglátó szemmel Pázmányt, a nemzetnevelőt.

A szó legszorosabb értelmében vett *nemzetnevelőt három nagy követelmény* megvalósulása teszi. Aki egy egész nemzetet akar a szellem-erkölcsi eszmélés és maga-megemberelés magasabb szintjére emelni, annak mindenekelőtt a maga egyéniségében és életében ki kell fejezni a nemzeti eszményt, mintegy a legjava nemzeti vágyak, rátermett-ségek és teljesülések mikrokozmoszának kell lennie. Azután kell rendelkeznie azzal a helyzeti energiával, mely átfogó emelő, nevelő erő-nek történeti arányú folyósítására képesít. S végül élete művében testet kell ölteni egy nagyszabású nemzetnevelő akarásnak; mégpedig olyan módon, hogy a következő nemzedékekhez is az élet erejével és közvetlenségével tudjon szólni.

1.

Pázmány a legjobb magyar értékek nagyszabású megtestesítője; valósággal *hungarus abbreviatus*. Ezzel eleget tesz minden nevelőség elengedhetetlen alapkövetelményének, melyet Willmann, az utolsó század legkiválóbb katolikus nevelés-teorétikusa így fogalmaz meg: «Wer unterrichten will, muß etwas können; wer erziehen will, muß etwas sein». Itt a mester felsőbbeséges biztonságával ki van mondva, hogy az igazi nevelés nem múltó föllángolások és átmeneti sikerek vására, hanem Isten teremtő és újjáteremtő tevékenységének alázatos utánzásokép állandóságot, létet, különb, magasabb létet, létnövelést jelent

és a létközlés nagy törvénye alatt áll. Willmann itt a nevelést elkötelezi annak az abszolút értéknek, mely a keresztény bölcséletnek is alapjellege ; a philosophie d'être mellé odaállítja a *pédagogie d'être*-t. Nagy titok, de mély valóság : A teljesült lét a maga teljességét valami titokzatos törvényszerűséggel sugározza kifelé és árasztja lefelé, az alsóbb létfokokra ; s viszont ezek az alsóbb rendek megint valami különös, ösztönös biztosságú gravitációval igazodnak a tökéletesség, a létteljeség napja felé. Ez a nevelésnek mint növelésnek a metafizikája, melyet megsejtett már Szent Irenaeus, mikor a megváltást is ennek a nagy törvénynek csillaga alá állítja : Krisztusban megvalósult az ember eszménye, és ez a tökéletes fő misztikai, de valóságos megfejeléssel, *ἀνακεφαλαίωσις*-szal magához emeli és szenteli tagjait, a megváltottakat.

S csakugyan, egy nemzetet igazán nevelni, növelni, azaz a nemzeti öntudatnak és közszellemnek, az akarásnak és nemzeti tetterőnek magasabb szintjére emelni csak az lesz képes, aki maga ott áll, gigászi nagyságban és meggyökerezettségben, *az eszmény fokán*. S viszont, aki ott áll, aki szerencsés harmóniában és erőteljes alakítással, egyéniségében és élete-művében egyesíti egy nemzet legjobb kezdéseit és rátermettségeit, legnemesebb aspirációit és erő kifejtéseit, ellenállhatatlanul a maga értékeinek és erőinek hatókörébe vonja nemzetét. Egy nemzet élete állandó folyamat ; egészségének értékmérője és föltétele azok a kiváló emberek, kiket multjának legnemesebb gyümölcseként és jövőjének biztos magvaiként megtermett, akik képesek a regenerátor szerepét vinni meg-megakadó életritmusának megújításában.

Ha tehát Pázmány igazán nemzetnevelő, akkor elsősorban magyarnak kell lennie a szónak legnemesebb és legteljesebb értelmében.

Ma már szinte közhely, hogy Pázmány föltétlen egyháziassága és dinasztiahűsége mellett *tisztacsengésű magyar*, minden hamis mellékzöngé nélkül, aki hazája érdekeit és jövőjét, alkotmányát és önállóságát soha áruba nem hocsátotta, sőt szinte példátlan politikai világlátással és önmérsékléssel a protestáns fejedelmű Erdélynek magyar történelmi hivatását mindenestül föliשמerte és összes következményeivel együtt vállalta. Hogy ez a meggyőződés belgyökerezett a köztudatba előző nemzedékek részleges elfogultságával szemben, arra ma minden magyarnak azt kell mondani : hála Istennek. De útban van, megint hála Istennek, az a meglátás is, hogy Pázmány magyarságára nem vet árnyat katolikus *hittérítő és hitvitázó tevékenysége* sem ; mintha t. i. ezzel csak mélyebbre verte volna, be a jelenig, azt az éket, mely a 16. század óta oly fájdalmasan két táborra, sőt akárhányszor szinte két nemzetre bontotta a magyart. Igen, széles e világon, a protestánsok között is terjedőben van egy új eligazodás a 16. századi hitszakadás

tekintetében. Sokan látják, hogy mikor a szociális feszültség, az osztályharc és a pótvallássá agitált jelenvilágiság végzetes új szakadékokat hasít bele a nemzetek testébe, akkor a régi keresztény sebnek össze kellene forrni, és meg kellene gyűjteni a kereszténység erőt a gyilkos új kór leküzdésére. Fölsír itt is, ott is a legjobbakban az «Unam sanctam» vágya — ha késik is a folytatás: «et catholicam». S ennek a kínok éjtszakájából szakadozó hajnalnak bizonytalan fényénél dereng a sejtés: Aki mint Pázmány oly történeti arányokban térített, akinek annyira élettengelye volt az «Egy akol és egy pásztor» krisztusi szava (lásd Ö. M. magyar sor. V 819), az voltaképpen a nemzeti egységet és erőt szolgálta. Pázmánynak lehetetlen volt nem mindenestül térítő apostolnak lenni, épen mert valójának minden rostjával magyar volt. Nála nyoma sincs annak az antagonizmusnak, melyet egy a dolog mellé fogó igyekezet annyiszor talált katolikum és magyarság között. Nála minden érték, akár a katolikusnak vagy papnak, akár az embernek vagy szerzetesnek rubrikájába írja a szokásos osztályozás, minden tett és akarás egy hatalmas egyéniségnek kohójában átizzik és megkapja a sajátos pázmányi veretet és zománcot; és ez a zománc színmagyar.

Sőt meg vagyok győződve, hogy lehetetlen olyan *kulcsot és vezérszemponcot* találni, mely Pázmány egyéniségének és művének megértésére és méltatására csak megközelítőleg is annyira alkalmas volna, mint épen magyarsága. Meg kell tehát kísérlni legalább néhány vonással vázolni Pázmány karakterológiai alkatát, jöllehet a szakszerű részletkutatás hiánya óvást emel.

Az igazán termékeny nevelő jelleg minden jelentős emberben eredő: egy pszichofizikai és egy etikai összetevőnek egybecsengése. Pázmánynál *az embert*, értem azt, amit a karakterológia alapjellegnek, genotípusnak mond, nem olyan könnyű kihüvelyezni. Azok közül a nagyok közül való ő, akiknél az ember szinte föloldódik a hivatásába. Levelei is (melyeknek mintaszerű kiadásáért nem lehetünk elég hálásak Hanuy Ferencnek), amilyen értékes színes képet adnak hihetetlenül sokirányú, óriás arányú tevékenységéről, sőt szinte teljes korképpé tágulnak, olyant keveset beszélnek Pázmányról, a koturnus, palást, mitra nélkül járó emberről. Eleget mond, hogy az 1108 darabot tartalmazó egész gyűjteményben nincs egyetlen egy igazi magánlevél. Egyéb munkáiban is a belső ember majdnem azzal a diszkrécióval húzódik meg a tárgyszerűség függőnye mögött, mint az etekintetben világpéldává lett Szent Tamásnál. A műveiből, az 1632-i kitűnő arcképből, kézírásából is csak szerencsés intuíciónak és elsőrendű szakiskolázottságnak sikerülne — nem tudom, milyen bő terméssel — kielemezni

Pázmányt az embert. Méltó és szükséges föladat, mely még Fraknoi-jára vár!

Azonban ugyancsak nem nehéz megállapítani, mint verődik ki épen a fórumon szereplő Pázmány markáns alakján *a tipikus magyar*. Nem hiába büszke ő a nemességére és ősi nemzetségére. Minden mozdulatán meglátszik, hogy magyar vér foly ereiben, magyar temperamentum hevíti szívét. Igen, a szívét. Mert nem igaz, hogy nála az érzésnek és képzeletnek nem jut különösebb szerep; és egyenest elrajzolás, hogy rideg ész- és tett-ember. Persze nincs megírva az a könyv, melynek címe volna: «*Pázmány humora*». Pedig az a humor ott van a művén; fuvalma körülöleli az olvasóját, aranya fölcillan még a «szeges» írásoknak is minden szögletén, élénkbe mosolyog a Kalauz érveléseiből és szegélyezi a hittérítő, országirányító, diplomata útjait, egészen a megható végig: «Kérem Kegyelmedet — írja 1637 márc. 11-én Pálffy Pál grófnak —, Asszonyomnak ajánlja szolgálatomat, és kérje, hogy őkegyelme csináltassa meg nekem egy apotékában ezt az egynehány pilulát és küldje alá: *Recipe pillulas tres, pro sene 68 annorum, ut viginti annis iunior fiat* (Recept: három pilula egy 68 éves öregember számára, hogy húsz évet fiatalodjék). Valamit kíván a patikáros, megfizetem» (Lev. II 756). És akinek volt szemtül-szemben találkozása a magyar géniusszal, nyomban ráismer itt a tipikus magyar humorra. Nincs abban semmi szentimentalizmus, semmi sandaság, semmi kifecamodottság; nem is a letörtség és kiábrándultság habvetése az, hanem csak e világ felé forduló arculata annak a keresztény jámborsággal megszentelt egészséges érzelmi életnek, mely az Imádásos könyvben és a Prédikációk elé tűzött megindító szellemi végrendeletben («Az én kegyelmes Uramhoz, a teljes Szentháromság egy bizony Istenhez alázatos ajánló írásom») közvetlenül az anyanyelvén szól.

Törülmetszett magyar ez a humor azért is, mert köríti, ami Pázmány alapjellemeiben a legszembetűnőbb magyar vonás: valami sajátágosan tősgyökeres, veleszületett, idővel egy hatalmas egyéniség arányaiba nőtt és ép ezért mindig természetyszerű *önérzetesség*, mely megadja mindenkinek a magáét, de a maga jussát és a maga igazát nem hagyja, senkivel szemben, még nádorokkal és jezsuita generálisokkal, sőt császárokkal és pápákkal szemben sem, nemhogy holmi csepregi mesterekkel és Alvinczi Péterekkel szemben. Mondom, ez a temperamentum humort körít, édes belet kemény dióhéjban egyik levelében két garázda betolakodó ellen oltalmat kér a pozsonyi főkapitánytól; ha nem kap, akkor «noha nem örömet mívelem, de egyáltaljában kiveretem őket, cum moderamine inculpatae tutelae». (Lev. II 337);

de igen mélyről jön és átfogja az egész embert. Ez az, ami Pázmány-nál mindig elemi erővel ragad meg és fog le, mihelyt körébe lépünk. Itt egy talpig emberrel, derékszögben épült, kikezdetlen, nem féleles férfiúval kerülünk szembe, aki úgy tudja odamondani a «Ne bánts a magyart»-ját, hogy meg kell hallania, akinek szól, mert — Panaszzi Pázmány Péter mondja.

Ez a pázmányi önérzetesség nem föllobbanó és ellobbanó szalma-láng, hanem szinte félelmes szívóssággal izzó tűz; fegyelem medrében jár, azonban lávafolyam. De épen ez a *szívósság*, a pázmányi nagyság pszichofizikai tápláló ere, honnan került bele ebbe az izig-vérig magyar temperamentumba? Mert hogy nem merőben önnevelés eredménye, pillanatig sem lehet kétséges a karakterológus előtt. Előjárói a fiatal gráci tanárról ezt az információt küldik Rómába: «Est ingenii boni et iudicii, bene doctus, natura choleric» (Fraknoi: Pázmány Péter 1886, p. 28). Helyt áll ebben a jellemzésben az epés temperamentumot jellemző szívósság; az epét azonban nem találom, legalább nem abban a kiadásban, mely a kolerikus típust adja. Hanem igen, eltűnődöm azon, micsoda célbiztos, külső hatásokkal szemben önjellegebe zárkozó, belső irányító és alakító elvnek («entelechiának») kellett annak lenni, mely a tizenhatéves korában idegenbe szakadt, idegen környezetben nevelődő, idegen nyelveken tanuló, író és tanító ifjút és férfiút megőrizte oly tősgyökeresen magyarnak, jellegében, érzésében, nyelvében! És elnézem ezt az arcot, amint az 1632-i eredeti olajfestmény után készült Dörre Tivadar-féle rajzból ismeretes (ama kevesek közül való, melyeket nem lehet eleget nézni) és amint nézem, kopogtatnak, először halkán, majd hangosan és követelően a Kretschmer-féle tipológia értékes útmutatói, és végül ámulva kérдем: Honnan került Pázmány alapjellemebe ez a ritka-szerencsés schizothym betét? Milyen tövön nőtt a megnyíltság és tárgyyszerűség mellett is ez az önmagához való hűség, következetesség, magabiztosság? Nem tudok a végére járni, a források gyérsége miatt talán lehetetlen is; és végre is ezzel a Kretschmer-i szóval veszek búcsút ettől a szemnyitó megállapítástól: Ezt a típust nem lehet parasztkon tanulmányozni; «Könige und Dichter sind gerade gut genug dazu» (Kretschmer: Körperbau u. Charakter, 12. Aufl. 1936, p. 133).

Ha följebb emelkedünk és Pázmány alapjellemeit a *szellem-erkölcsi síkban* vizsgáljuk, ott is megtaláljuk a jellegzetesen magyar alkatot. Életrajzírók és méltatók ezt elégszer megmondották. Itt elég összefoglalni és igazságos elosztást tenni.

Legszembetűnőbb Pázmány alapjellemeinek ebben a rétegében az a *józsanság és gyakorlatiasság*, mely nem lírizál és nem elméletieskedik,

hanem tárgyyszerű érveléssel és logikus gondolatfejtéssel igyekszik meggyőzni ellenfeleit; világos helyzet- és föladat-fölismerés alapján, a magátólértődés határozottságával és áldozatosságával megfogja a dolog végét és nem tágít, míg dűlőre nem vitte; így vág neki az igazi magyar paraszt is a maga nehéz munkájának. Ez az átfogó, gyökérszerű józanság azonban — ezt egy kelendő balhiedelemmel szemben újra ki kell emelni — nem nyomja el Pázmánynál a szív kultúráját. Ettől a tévedéstől a Pázmány-elemzőket megóvhatta volna az a tény, hogy szelleméleti jellemének egyik vezérmotivuma a *jámborság*; nemcsak hit, melyet ész alapoz meg és fegyelmezett akarat tart életben, nemcsak tetteket sürgető buzgóság, mely a ma talán már sokat is emlegetett baroklendülettel veti magát a «religio depopulata» képét mutató magyar térekre, hanem egyszerűen és egészen — jámborság, olyan közvetlen és mély, annyira igaz és természetszerű, annyira átfogó és állandóan jelenlévő, hogy nehéz vele nem találkoznia minden lépésnél annak, aki Pázmány kertjében jár; előkandikál mint friss csipkerózsa a «szeges» írások tüskéiből, élénktoppan az erdélyi fejedelmekhez írt diplomáciai levelekből, hatalmas folyamban zuhog végig az Imádságos könyvön és a Prédikációkon. És valahányszor így szemtől szembekerülök vele, elfog a sejtelem, hogy íme, *itt* a török vandalizmustól tövestül kiirtott töretlen hitű, fakadó jámborságú, elsüllyedt és annyszor visszasírt magyar középkornak hazajáró és hazasíró drága lelke; ez az európai méretű diplomata és országkormányzó, a veretlen vitázó és híres tudós ugyanazzal a kikezdetlen, «együgyű» jámborsággal vezet országgyűléseket és béketárgyalásokat, mellyel a szentkereszti anyóka járt a fehér barátok vecsernyéjére.

Ezen az áldott bázison emelkedik, amit Pázmány Isten kegyelmével maga épített önmagán, a genotipus magva körül elhelyezkedő *phaenotipus*, mint a mai jellemkutatás szereti mondani. Ezen a legfelső síkon megy végbe az az integráció, mely nélkül a leggazdagabb természet is csonka torony marad. Részben megint olyan dolgokat kell emlékebe idéznem, melyek átmentek a köztudatba, vagy útban vannak oda.

Pázmány azt a *felső iskolát* járta, még pedig tulajdon nevelőinek tanusága szerint föltűnő eredménnyel, amelyben akkor program és nagystílű valóság volt a katolikus restauráció szelleme. Jézus Tár-saságában kapcsolódott bele a bihari magyar ifjú abba az eszmekörbe, mely akkor történelmet csinált, mely jelentett európai színvonalat, világölelő látókört, világépítő jövőt. Itt kapta a földet soha lába alól nem vesztő gyakorlatias magyar ifjú azt a finom iskolázást, mely biztos lépéssel tud járni Aristoteles és Szent Tamás szédítően szubtilis

elmelajtorjain és teljes otthonossággal mozog a Bellarminusok, Vasquezek, Lessiusok társaságában. De itt kapta azt az *aszkéta nevelést* is, melynek áldása végigkísérte élete útján, sértetlenül átvezette legmerészebb kanyargóin és legmagasabb hágóin is. Főként ennek a meggyökerezett fegyelemnek kell a javára írni Pázmány jellemének azt a vonását, melynek kiemeléseért Szekfünek tartozik hálával a magyar történelem; értem azt a *mértékességet*, mely a magyaros temperamentumot mindig a józanság határai közé parancsolja, a saját eszméit, ízlését, rokon- és ellenszenvét mindig alá tudja rendelni a közjónak, célkitűzéseit és útjait mindig a valósághoz és reális elérhetőséghez szabja — a nagy magyar integrációnak egyik legszükségesebb eleme, amint gyászosan mutatja közvetlenül az ő kora után a Zrínyi Péterek, Wesselényiek köre. S egészen a szentignáci aszketikának lehet köszönni azt a fölséges kincset, hogy adatott nekünk egy nagyszabású, dús sikerű diplomata, aki nem diplomatizált, nem színeskedett és nem hazudozott. Szinte lehetetlen itt elhessegetni Richelieu-nek és társainak szellemét, össze nem mérni őket Pázmánnyal, és azután megrendülve meg nem hódolni a diplomata Pázmányban a legnagyobb nagyság, a *jellemnagyság* előtt.

Monumentális arányokban bontakozik elénk Pázmány karakterológiai jelleme; és ennek a gazdag nagyságnak verete magyar. Ennek a tövig-magyar monumentalitásnak színe előtt ugyan mit nyom a latban, hogy ő is megfizette *embersége adóját*, hogy ő is kortársa volt a korának!? Gondolok itt nem is elsősorban a «hegyes» írásoknak nekünk sokszor nagyon is hegyes hangjára és fordulataira, hanem főként olyan dolgokra, mint a Schock körmöci bányagróf megtérítésére II. Ferdinándnak tett javaslatok (Lev. II 95). Az efféléket eszemágában sincs menteni, nemhogy ajánlani. De, kérdem, lehet-e egy nemzetnek *causa exemplaris*-a, legjobb tehetségeinek szólitója és talpraállítója, lehet-e igazában mondanivalója késő korok számára annak, aki nem tudta igazi nevéen szólítani a maga korát, mert nem hordozta keblében a lelket? Csak aki bele tudott gyökerezni a maga korába, csak aki egész ember volt, csak az tudja láthatatlan gyökérszálakkal megtalálni más korokban is a maga talaját, csak az tudja sugároztatni azt az elevenerőt, melynek indítására a késő kor fia képesül megtenni a maga korában, amit mintaképe tett a saját idejében. Légüres térben, az absztrakciók retortáiban homunculus-ok keletkeznek; a nemzetnek azonban férfiakra van szüksége.

2.

Akinek nevelő hivatása szűk körre szoritkozik, annak a magától-értődő nevelő akaraton kívül elég valakinek, jelentős embernek lenni. Aki azonban nemzetnevelő hivatást hordoz, annak nemzeti arányokban kell valaminek lenni, annak történelmi nagyságnak kell lenni. A nemzetnevelés törvénye a *magaslatok törvénye*. Az örök hozzáférhetlenségbe nyúló csúcok körül gyűlnek és örvénylenek azok a titkos feszülések, melyekből villámok cikáznak ki, dörgések, viharok és felhőszakadások törnek elő — érthetetlenség, rettenet, fönnakadás a lapályok népének; de itt fakad életük forrása. Csak az lehet nemzetnevelő, akiben a jelenbe teljesül, gyúlik és feszül a nemzet multjának minden kincse és jövőjének legjobb reménye, aki személyiségében, élete művében és sorsában megtestesíti, tisztultabb és koncentráltabb kiadásban, a nemzet sorsát. Csak az lehet nemzetnevelő, akiben magukra ismernek jobb fiai, akiben fölismerik nemcsak azt, amik, hanem azt is, amik még lehetnek; akiben meglátják, a géniusz merész vonásaival megírva, a maguk legrejtettebb ambícióit, legmélyebb rátermettségeit, és valahányszor olvassák ezt a bűvös írást, szemtől szembe kerülnek a maguk legnemesebb akarásával, és szárnya nő minden nagyatermettségüknek. Titokzatos erőhatás ez; mágikusnak mondja a profán értelmező; a történelmi elhivatottság karizmájának nevezzük mi. S talán elsősorban ennek hiánya okozza, hogy oly kevesen vannak a nemzetnevelők — etsi decem milia paedagogorum habeatis, sed non multos patres! (1 Cor 4, 15).

Hogy Pázmány közülük való, nem kérdés. Elég volt megpendíteni a kritériumot, és nyomban elénkdőbben a nagy valóság. Sőt a kritériumot jórészt róla olvastam le; könnyű tehát visszavetíteni reá.

A magyar történetírás minden árnyalata már régóta *történelmünk legnagyobbjai közé* sorozza Pázmányt; sőt megállapítja, hogy a maga idejében ő ült a magyar történelem szövészékénél; ő csinálta akkor a magyar történelmet: Pázmány Péter és kora. Ez az az emberöltő, melynek határa a mi háromezredéves évfordulónk: 1608—1637. Ebben az emberöltőben a magyar történelem szálai az ő kezében futnak össze. Nádor és király, kamara és országgyűlés, törökök és erdélyi fejedelmek, magyar püspökök, káptalanok és római bíborosok, egyházmegyei papság és szerzetesek, papi szukkreszcencia és népgondozás, béketárgyalások és hadi mozgolódások, végvárok és szemináriumok, főurak lelki ügyei és jobbágyok meg polgárok ügyes-bajos dolgai, kálomista prédikátorok serénykedései és katolikus hívek lelki elhagyatottsága — mindezt átfogja a gondja és gondoskodása, le egészen utolsó cseléd-

jéig és háztartásának legkisebb tételéig. És — ez a nagyság csalhatatlan jegye — mindezt győzi. Teljesítményeinek arányain megtántorodik a krónikás, beleszédül a szemlélő; és ő rendíthetetlen magátólértődéssel tud mindenkinek mindene lenni, *currus et auriga in Israel*.

Egy világot hordozni, erre csak atlaszi vállak képesek; hatalmas teljesítmény csak hatalmas tehetségtől telik. Úgy gondolom, meddő vita: *zseni volt-e Pázmány*, és a zsenialitásnak nagyjából közkeletű kritériuma, a szellemi eredetiség milyen mértékben volt meg benne? Ha merőben elméleti eredetiségről volna szó, nyilván Pázmány maga emelne óvást, hogy őt valaki ezzel a mértékkel mérje. Szeges írásaiban ismételtelen kifejezett külön érdemének és ajánlólevelének tekintí, hogy nem a maga kitalálásaival jön, hanem a régi «becsületes» tudományt szólaltatja. S bizonyos dilettáns tájékozatlanság van abban a reményben, hogy Pázmány filozófiája vagy teológiája címén az ő koronájába valami külön fényben csillogó új gyémántot lehetne tűzni. Pázmány szellemi nagysága és eredetisége nem ezen a területen van. Ő rendelkezik korának *tudományával* oly arányokban és olyan önállósággal, mint senki ebben a hazában és kevesen kora egyetemes szellemi arénáján. S ez sokat mond. Ne felejtjük, Bellarminus, Suarez, Vasquez, Petavius korában vagyunk! Ez a hatalmas erudíció volt egyik oka annak a lenyűgöző, szinte lehengerlő felsőbbbségnek, mely a hitviták porondján egykettőre verhetetlen bajnokká avatta. Némely támadásával szemben, pl. a zsolnai országgyűlés határozataira írt cáfolatával, később nagyobb arányban a Kalauzzal szemben ellenfelei teljességgel tehetetlenek voltak; nem értek fel hozzá; egyszerűen nem győzték vele szemben tudománnyal.

Tudománnyal? Volt azokban az írásokban még valami, amit iskolákban, könyvekből nem lehet megtanulni, ami nélkül valaki lehet könyvívő, de írásával nem fog történelmet csinálni, szellemet mozgósítani. Értem azt a tősgyökeres *alakító erőt*, mely az eltanult anyagot mindannyiszor a fakadás közvetlenségével tudja formálni és eleveníteni, úgyhogy éppen kapóra jön a mindenkori helyzetnek és szükségletnek. Az Itt és Most fölötti felsőbbbséges uralom ez. Nevezzük akár zsenialitásnak akár egyszerűen tehetségnek, bizonyos, hogy nélküle nincs igazi alkotás semmiféle szociális területen, legkevésbé a kormányzásban és nevelésben. S éppen ez jellemzi Pázmányt egészen kivételes mértékben. Ez sugárzik ki stílusának (a latinnak is) a görög falanxra emlékeztető tömör mozgékonyaságából és zömök plaszticitásából. Ez szól abból a mértékességből, mely írásban és tettben egyaránt mindig a célhoz szabja az utakat és a tényleg elérhetőhöz igazítja a célokat. Nem lehet eléggé csodálni, mennyire nem ragadja el sem tudománya,

sem írói tehetsége, sem felsőbbes emberkezelő művészete ; mindig ő maga tűzi ki a helyzetek és föladatok mértéke szerint az irányt és határt.

Ezzel összefügg egy másik vonás ; az igazi nagyságból sohasem hiányzik, az álnagyságban pedig soha sincs meg : a *tanulékonyság*. A nagy Pázmány, korának egyik legtanultabb és legokosabb embere, hazájában mindenestre az első, tud tanulni és akar tanulni, könyvekből és helyzetekből, mozgalmaktól és emberektől. Otromba személyeskedésekkel szemben a nagyok monumentális egyszerűségével kijelenti : «Én a tanítvány nevét mindig szerettem» (Ö. M. magyar sor. V 485) ; mint jó pap holtig akar tanulni. S ez a tanulékonyság, végelemzésben a szellemi plaszticitás legbiztosabb jele, állandó munkatársa és hű kísérője nemcsak az írónak, aki a Pázmáneum rektora útján folyton színvonalon marad a könyvújdonságokban, hanem a kormányzó és diplomata Pázmánynak is, aki tud átképződni egy Bethlen Gáborral szemben, s tud gyorsan és alaposan tanulni híres római küldetésében.

Ez a nagyarányú tanulékonyság már maga nevelő erő. Hisz állandóan a megélés erejével és az egyéniség nyomatékával árasztja ép azt a lelki magatartást, mely a nevelődésnek, az önmagunk fölé való növekvésnek kiindulása és rugója. Aki tud tanulni, a nagyoknak nagy odaadásával, már ezáltal tanulóvá teszi nemzetét is. Persze tanít és nevel Pázmány, megint történeti arányokban, azzal is, amit a közkeletű pedagógia a *példa* erejének mond. Pázmány példaadásának sajátossága és aktualitása, hogy hatalmas tudása, tehetsége, munkabírása, tevékenysége maradék nélkül feloldódik hivatásában. Önző ambíciója nincs ; ép ezért. éngörcsök nélkül, érzékenykedések nélkül, bár nem érzéketlenül, kivált a hivatásának gáncsot vető kisebbitésekkel szemben, el-elfáradva, meg-meggörnyedve, de el nem csüggedve és el nem kedvetlenedve, folyton új leleményességgel, új nekifeszüléssel és buzgósággal járja rendeltetése fáradságos útjait, mint aki küldve van és nem tud és nem akar mást, mint teljesíteni küldőjének megbízását. Igen, Istennek küldöttje és megbizottja ő a magyar történelemnek egy válságos szakában, és a Gondviselés külön kegyének pecsétje ragyog homlokán ; az elküldöttségnek azt a pecsétjét értem, melynek neve — *siker*.

Profán szemlélet azt mondaná, Pázmány pályája jó csillag alatt állott. Ami nagy tanítványának, a költő Zrínyinek csak jelmondatában jutott, a sors bona, őreá bőven ontotta kegyeit. Karriért futott, sikereket ért, mint kevés magyar. Ez azonban a dolognak csak egyik, külső, csakugyan profán oldala. Nem akarnék itt belemenni a karakterológiának abba a ködös, de jelentős fejezetébe, melynek

címe : «Jellem és sors». Azt azonban gondolom, hogy ép azoktól a nagyoktól, kiknek mint Pázmánynak, egyik formai vonása a mértékesség és ritka valóságérzék, a valóság követelményeinek szinte ösztönös biztosságú földolgozása, azoktól a gondviselő Isten ritkán tagadja meg a siker aranykoronáját. S Pázmánynak megadta, nyilván azért is, hogy nagy tanítómesterének még a pályáján is leolvashassa a magyar az egyik legszükségesebb *leckéjét*: az ázsiai álmatagság, valóság-kerülgetés, a festett egekbe kancsalító álmodozás hatalmas ellenszerét. Talán azt is akarta Isten, hogy a pázmányi életműnek sikerek koszorúzta magaslatairól jövő fuvalmak tovaúzzék azt a magatükröző, öntehetlenségében tetszelgő és megáporodó raffinált *pesszimizmust*, mely azzal mentegetődzik, hogy «ki magyar tájon nagy sorsra vágyik, rokkanva ér el az éjszakáig» (Ady : Ö. V. p. 18). Van a magyar nagyságban tragikum, van ; ott csorog a vére Zrínyi sebén, Széchenyi sorsán. Pázmánynál (épúgy mint Prohászkanál) a kemény természetfölötti életkeret az ú. n. szerencse nélkül is gondoskodott volna arról, hogy pályájuk ki ne szakadjon abból a felső világból, ahol nincsenek sors-tragédiák, hanem csak húsvét-készítő nagypéntekek.

3.

Pázmány személyisége és életműve messze kinőtt, nemcsak megkezdett életkeretéből (értem szerzetét), hanem a maga korából is, és belenőtt a történelembe. Ama kevesek közül való ő, kiknek élete és műve egy gyökeret, egy évgyűrűt jelent a magyarság életfáján. Egyénisége és teljesítménye fölszívódott a nemzet életfolyamába és szinte *biológiai örökségként*, mint «Erbmasse», áramlik tovább, nemzedékről nemzedékre. Valamikép Pázmány vére foly ma is minden igazi magyar-nak ereiben.

De elfér-e ez a történelmi nagyság a nemzetnevelő kategóriájában? Talál-e itt ez az értékjelző? Hisz akkor minden nagyunkat nemzetnevelőnek kell mondani ! S ez a következtetés mond is valamit.

Mikor nemzetnevelésről és nemzetnevelőkről van szó, nem szabad az iskolamesteres pedagógia vonalzójával mérni. Van nevelés, mely gondosan részletezett előírások, technizált fogások és kiesztergályozott maximák orsóin pörög. És van *nevelés a szónak* magasabb, szinte *metafizikai értelmében*: a legfelső érték- és erőrégiókból áradó hatás, mely mint Nap a kikeletet, teljedesre hívja a teremtő és megváltó Istentől a lélekbe vetett értékcsirákat, és szárnyra segíti a megfogant akarásokat — sicut aquila provocans pullos ad volandum (Deut 32, 11). Ebben az értelemben természetesen nemzetnevelő a

nemzetnek minden nagyja ; sőt minden magyar, aki a maga helyén becsületes, hűséges odaadással teljesíti a hivatását, mint jobb időkben az a német ujonc, aki hazaküldött első levelében úgy írta alá magát : Hans Müller, Dragoner mit Leib und Seele. Aki a nemzet létérdekeit átfogó történeti hivatást teljesít a maga idejében és a maga helyén, aki a maga napján becsületesen elvégezte a maga történelmi napszámát, egész egyéniségének és minden tehetésének latbavetésével, az kiváló fokban nemzetnevelő. S hogy Pázmány ebben a sorban az elsők között van, a mondottak után nem kell külön részletezni.

De ebben a munkában is szükség van *vezérkarra*. Itt is kellene, akik elsőrendű szakemberei, nem, remeklő mesterei annak, amit Arany-szájú sz. János a legnehezebb művészetnek mond. S nem is nehéz megmondani, mik a kellékei ennek a nemzetnevelő szakkiválóságnak. Ehhez kell mindenestre határozott nemzetnevelő akarás és ettől az akarástól sugalmazott nagyarányú tevékenység. S kell, hogy aki ezen a fokon akar nemzetnevelő hivatást teljesíteni, valamiképp történetileg folytonosítsa, a következő nemzedékek számára is jelenítse magát. Minden más nevelő törekvésének arra kell irányulni, hogy fölőlegessé tegye magát ; a nemzetnevelőnek azonban arról kell gondoskodnia, hogy állandóan szükségessé tegye magát. Más nevelő hivatása véget ér növendékének nagykorúsodásával ; a nemzetnevelő munkája minden új nemzedékkel újra kezdődik, és mert szociális és történeti eszménynek szól, neveltjét voltaképen sohasem nagykorúsíthatja.

Ha Pázmányt ebből a szemszögből nézzük, azt találjuk, hogy nemzetnevelő munkája *három hatalmas folyományban* hömpölygött tova és áradt ki a nemzeti életnek mindama mozzanataira, melyek a megnevelésnek egyáltalán kiindulása lehetnek.

Legmélyebbre nyúlt Pázmánynak *az apostolnak és lelkipásztornak nevelő munkája*. Ő világosan meglátta, micsoda szellem-erkölcsi vészt jelentett a török hódoltság, az állandó katonajárás, a folytonos politikai huzakodás és versengés, a hitszakadás. Mikor elindította katolikus hitének védelmét, az újító tanítások cáfolását, az elszakadottak térítését, és ennek a munkának szolgálatába állította hatalmas elméjét, szavát, tollát, hódító egyéniségét, akkor kiváltképp nemzetnevelő munkát végzett. Ebből a szempontból egész tevékenysége «Isteni igazságra vezérlő kalauz» volt. Aki teljes nyomatékkal, egy nagy egyéniség latbavetésével, a megélés sodró erejével, a valóság szikrázó színeiben *igazságra* hív és segít sokakat, az elvégezte a nevelés legszükségesebb, alapvető munkáját. Az igazság tesz szabaddá, egész emberré ; a föl-tétlen igazság-tisztelet minden jellemnek alapja, a nemzeti jellemnek is.

Pázmány azonban ezzel nem érte be. Vállalta ő azt a szorosabb

értelemben vett nevelő munkát is, mely az erkölcsi akadékok elhárítását, a nemesebb erők fölszabadítását és megerősítését, az életfölfogásnak és élethalakításnak keresztény színvonalra való emelését célozza. E téren a legtöbbet tett igehirdetésével, természetesen írásban is, leveleiben, vitairataiban, főként prédikációiban, melyek egymagukban is bőséges forrást szolgáltatnának ehhez a közkeletű értelemben vett témához: «*Pázmány pedagógiája*» (Kitűnő segédforrás volnának itt a Pázmáneum rektorához írt levelek).

Ennek a pedagógiának persze nem volna szabad fönnakadni bizonyos korizű mozzanatokon, melyeknek a pázmányi zománc még külön csillámot ad; amilyen pl., hogy egy meglépett kispapot minden tektória nélkül befog téglát és meszet hordani az akkor épülő nagyszombati szemináriumhoz; egy másikat meg napokra kenyéren és vizen böjtöltet a pozsonyi börtönben. Külön kellene értékelni az efféle adalékokat: Hmira pázmáneumi rektort utasítja, legyen nagy értéssel és türéssel a magyar kispapok iránt: «*Ne ab ungaris alumnis eam mansuetudinem desideret, quam in slavus experitur. Asperioris naturae sunt ungaris, sed sensim cicurantur et evadunt in meliores. Ne kívánja magyar kispapoktól azt a szelidséget, melyet a tótokban lát. A magyar fiúk szilajabb vérűek, de lassanként szelidülnek és javulnak*» (Lev. II 488). Egy-egy ilyen forgács a nagy mester gyalúpadjáról többet mond, mint hosszú pedagógiai értekezések, főként annak, aki megszokta a részben is az egészet látni.

De bármint vagyunk ezzel a «rendszeres» pedagógiával, Pázmány *didaktikája* számára — megint külön hálás föladat — nem szabad figyelmen kívül hagyni a szeges írásokat, természetesen elsősorban a Kalauzt, továbbá a gráci korból való latin Aristoteles- és Szent Tamás-magyarázatokat. De megint bizonyos, hogy a lelkek megnevelésére legalább épannyit tett az ugyancsak tanár-korából való Kempisfordítása és Imádságos könyve. Milyen mélyítő, emelő, elevenítő hatások áradtak és áradnak mindmáig ebből a háromból: *Kempis, Imádságoskönyv, Prédikációk*, micsoda nemzetnevelő munkát végez itt Pázmány immár három századja, annak csak a szívekbe látó Isten a megmondhatója.

S végül, ezen a vonalon nemzetnevelő lett Pázmány *mint író*, messze túl a maga táborán. A szó *via regia*-ján tudott odaférközni minden eszmélő magyarhoz, és marad hatalmas tanító, amíg a Duna-Tisza közén magyar szó hangzik. *Nyelvében* él a nemzet. Micsoda szenvedelmességgel kell megkapaszkodnia ebbe az életébe annak a nemzetnek, melynek más életlehetőségei annyira meg vannak nyírálva! Életet ad nemzetének, aki megadja, illetőleg visszaadja a

nyelvét. Nemzeti jellegét biztosítja és mélyíti a magyarnak, saját jobb énjének éió kultuszára eszmélteti, aki megtanítja igazán magyarul szólni. Léte gyökeréhez, megújódása forrásához vezet, aki megszólaltatja nyelv-szellemeinek elsüllyedt harangjait. Új kaput nyit továbbfejlődése, gazdagodása, megerősödése számára, aki a nemzeti géniusznak ebből az összetételéből új hangokat, új fordulatokat, a kifejezésnek, színezésnek, gondolatalakításnak új lehetőségeit hozza elő. Így lett Pázmány a magyar nyelv művészi alakítása útján nemzetmentő és nemzetnevelő oly módon, mint eddig senki ebben a hazában. Akinek volt személyes találkozása Pázmány nyelvvel és stílusával, annak itt nem kell sokat magyarázni és bizonyítani. Azokban a magyar gravitással, gémeredettség nélküli deliséggel lépő mondatokban, azokban az izmos könnyedséggel és férfias méltósággal mozgó fordulatokban, azokban az ős-zamatos, a mondanivaló kereteit oly daliásan kitöltő szövegekben föltámad és megújodik a magyar világ új, felsőbb kiadásban, «ahol tisztább a patak és zengőbbek a dalok», ahol kívülrekedt minden, ami roskatag, rothadt és otromba, és szent találkozási gyűl minden magyar érték és szépség, ahová menekülni lehet a kietlen valóságból, és ahonnan új hittel, új önérettel és alkotókedvvel lehet visszatérni ebbe a nyűgös-bajos valóságba.

S hogy Pázmány *nemcsak* nagy író, hanem minden szava és mondata mögött egy nagy egyéniség és áldott élet áll, hogy nála az írás is egy átfogóbb, szentebb, mert apostoli és papi hivatásnak egyik s csakis egyik szerve, ez a tény a Corpus Pázmányianum-nak megadja azt a — nem tudok más találó nevet — konszekrációt és vele együtt azt a szinte karizmás hatóerőt, melynek annyira híjával vannak a csak-írók, a mindenáron-írók, a magukat-írók és a bérért-írók — papiros-korok papir-virágai.

De ha így Pázmány írásaiban fölséges virágzásba borul és önmaga fölé pattan és feszül is a magyar géniusz, ez a *Corpus Pázmányianum* sem tartalmában, sem művészi alakításában nem annyira egyetemes és elemi, hogy egymagában is lehetne a nemzetnevelésnek mintegy kizárólagos vezérkönyve, mint volt Homeros a görögöknek, és lett Dante az olaszoknak, Goethe a németeknek. Nem kizárólag az író Pázmány, hanem az egész Pázmány, egész művében és egyéniségében lett «paedagogus Hungariae».

Legtermészetesebben persze azzal a művével, melynek kifejezetten nemzetnevelő célzata van. Itt megint tudott dolgokra kell utalnom. A bécsi Pázmáneum és főként a Pázmány-egyetem ma is, háromszáz év után hangosan hirdetik azt az alkotó akaratot és gondoskodást, mellyel Pázmány intézményesen is akart biztosítani nemzetének —

mindenekelőtt nevelőket. Meglepő, milyen világosan meglátta ő, hogy a magyarnak minden jobblétre-fordulása és megsegítése egy, a nemzetnevelő hivatás számára megfelelően *kiképzett vezető rétegen* fordul. Mikor térítő tevékenysége teljes tudatossággal a főurakra veti magát, mikor első szabad érseki jövedelméből Nagyszombatban nemesi konviktust állít, és mindjárt utána a Pázmáneum nevéen színvonalas papnevelőt teremt, majd Nagyszombatban egyházmegyei szemináriumot, s már jóval előbb állandóan szemmel kíséri a kiválóbb tehetségű ifjakat, kiket a Collegium Germanico-Hungaricum-ba küld és fejedelmi alapítványokkal erre egyre több lehetőséget teremt, mikor állandóan számontartja a kiváló egyházi és világi embereket, és a megüresedő jelentős állásokba fáradhatatlan személyes utánjárással a legértékesebbeket igyekszik bejuttatni, akkor nagyszabású, céltudatos, megszervezett nemzetnevelő tevékenységet fejt ki; elitet nevel, nemzetnevelőkről gondoskodik, abban a helyes meglátásban, hogy a konkrét nemzet-megnevelésnek ez az egyetlen eredményes útja.

Lehetetlen nem mélységes megilletődéssel nézni a kormányzó és egyháznagy Pázmányt, amint magyar gazdára valló érzékkel és tetterővel biztosítja visszaharcolt érseki javadalmainak megfelelő jövedelmezőséget, és azután úri *takarékoskodással*, a lappangó fukarságnak legkisebb árnyéka nélkül élére rakja a tallérokat, forintokat, aranyakat, és amint megtelik egy-egy kazetta, abból a ládikából valami ígéző bűbájossággal előugrik egy szeminárium, egy iskola, egy kollégium, egy új alapítvány — egy egyetem. Iskolát, iskolát! Minden vissz szerzett és közvetlen rendeltetésének át nem adható egyházi javadalom ügyében az érvelésének és könyörgésének ez a refrénje.

Mindezek az alkotások, valamint Pázmány egész nevelő tevékenysége egy a nemzet történelmi megmentésére és életheletőségének biztosítására irányuló hatalmas politikai és kormányzati tevékenység keretébe van állítva. Pázmányt a nagy magyar nemzetnevelők közé kellene soroznunk akkor is, ha csak áldozatrakész és szerencsés iskola-alapító lett volna. De a magyar történelem tragikus fordulásai közepe, kivált a mohácsi vész után, külön a szívébe gyökereztek a nemzetnek azok, akik düledező házafalának nekitámasztották hatalmas vállukat, akik nem átaláltak alap és sarkoszlop és körkoszorú lenni a nemzeti lét számára. A legátfogóbb nemzetnevelő rátermettséghez hozzátartozik ez a honalapító és honfönn tartó tevékenység is: férfiak, kik önvérükkel mentették és táplálták nemzetük életét.

Ezek a férfiak, köztük talán első helyen Pázmány, biztosították maguknak, nem is egy címen azt az állandóságot és *folytonosságot* is, azt a minden új nemzedékben való új megjelenést, mely nélkül a leg-

értékesebb és legtevékenyebb nagyok sem tölthetnek be ma már közvetlen nemzetnevelő hivatást. *Pázmány él.* Él az a Pázmány, aki kormányzati, ország- és egyháznagyi tevékenységével, apostoli, lelkipásztori, írói működésével, alapításaival, történeti hivatásával nemzetnevelő lett; él és így közvetlenül nevelője a Mának, ennek a mi nemzedékünknek is.

Él intézményeiben, melyek hirdetik nevét és szellemére vannak elkötelezve. Él írásaiban, melyekben maga emelt önmagának méltó emléket — a «discretio spirituum» megfogyatkozásával a szoboremelő utókor úgysem válogatja meg, kinek emel és minőt — s igazán élő szobor és elevenítő szellem lett mindazok számára, akik tudnak még olvasni ebben az írógörccsös korban. Jó észbevenni, hogy Pázmány beszédeit ma is, háromszáz év múlva gyöngítetlen hatással el lehet prédikálni, amit nem lehet megtenni a híres Bossuet-k, Bourdalou-k híres beszédeivel; a Kalauz legtöbb érvét ma is meg lehet ismételni, és az Imádságoskönyv ma is a legjobb magyar imádságoskönyv.

Él a nemzet történelmi tudatában mint legnagyobbjainak egyike, akire kegyelettel, lelkiismeretvizsgálattal, tettet fogadó emelkedéssel tekint föl e nemzetnek minden nem-fattyú fia. S ezért él az ünneplő emlékezésben is, mely külsőségességek közepett és tünékenység dacára mégis csak megidézi és megszólaltatja szellemét, és amire még ma is nagy szükség van, lassan megtisztítja alakját minden százados reá-rakódástól, amely épen nem mindig patina, és hovatovább beleünnepli a köztudatba az igazi Pázmányt.

És él — ha megéled a lelkekben. Csak akkor támad föl közvetlen plasztikus elevenerejében nemzetnevelő hatása, ha a pázmányi szellemre hangolt lelkeket ér, és azokat megtermékenyíti a pázmányi életstíltra. Ezek lesznek a Pázmány kerekasztalának lovagjai, akik hú szolgálattal gondoskodnak, hogy ünnepléseken és emlékezéseken túl nemzetnevelő ereje ki ne aludjék ott, ahol alkotó szelleme állandó műhelyt emelt saját géniuszának, értem intézményeit; akik nem nyugosznak, míg írásai (a Pázmány-egyetem hittudományi karának eléggé meg nem hálálható fáradságos munkája után) végre megfelelő úton-módon a nemzetnek, elsősorban az ifjúságnak közkinccse nem lesznek; akik Pázmány eszményein, hatalmas apostoli és nemzetvezető egyéniségén nevelt szellemi plaszticitással nekiállnak megtenni — természetesen pro modulo suo — azt, amit Pázmány tenne, ha ma újra köztünk élne.

Mert ne áltassuk magunkat. Új hódoltságban vagyunk, mely a történeti konstelláció következtében súlyosabb és nehezebben likvidálható, mint volt a török hódoltság. Emellett új történelmi kort nyitó

gazdasági, társadalmi, politikai, szellemi forduló van készülóban, mely minket a legkedvezőtlenebb fázisban ér. Szakadékba jutottunk, és csak *a mélységek éneke* maradt számunkra. Mi már tudjuk, vagy legalább kezdjük sejteni, hogy csak legjobb multunk nevelhet bennünket jobb jövőre. Mi keressük, kell keresnünk, az élni akarók szenvedelmességével, az ősök közt a hősokeket, a nagyokat, akik egyéniségükben, életükben, művükben kifejezik azokat a magyar erőket és vonásokat, melyek minket a Ma végzetes nagy föladatára képesítenek. És fölsír lélkünkben a mi De profundis-unk refrénje: Ah, hol vagy István király; és fájdalmas litániánk végigszóltja nagyjainkat. Ma megáll itt: Ah, hol vagy Pázmány Péter!

Rég megenyhültek azok a viharos feszültségek, melyek háromszáz év előtt kavarták az Alvincziek, Magyarik, Balásfi Tamások, Sámbarok lelkét és nem egyszer sistergő isten-nyilává tették Pázmány tollát. Elporladt még a csontjuk is a törökverő és Buda-vívó vitézeknek, Thököly és Bethlen hajduinak, Wesselényi társainak. De gyöngítettlenül feszülnek a szociális, politikai, szellemi ellentétek; borús és hajnal-talan a történelmi ege ennek a hazának; és magyarnak lenni ma csak úgy, mint háromszáz év előtt, nem boldog birtoklás, hanem föladat; és az volna a nagy Isten nagy kegyelme, ha új Pázmányt támasztana. De elesettségünkben eléggé föl nem becsülhető kincsünk, hogy *van* Pázmány Péterünk. A görögöknél az a meggyőződés járta, hogy aki egyszer látta Pheidias Zeusát, nem lehet többé egészen holdogtalan. Mi láttuk az Úristen Pázmány Péterét!